

KEIJO LAKKALA – ANTTI RAJALA

Utopiapedagogiikan avulla opitaan, miten asiat voisivat olla

Ekokriisi edellyttää perustavanlaatuisia muutoksia siihen, miten koulutus ja sen merkitys yhteiskunnassa ymmärretään. YK:n kasvatus-, tiede- ja kulttuurijärjestö Unescon viimeaikainen raportti (Common Worlds Research Collective 2020) esittää painokkaasti, ettei koulutuksen jatkaminen ole mahdollista sellaisena kuin olemme sen tähän asti ymmärtäneet. Raportissa huomautetaan, että vaikka maailmassa on enemmän koulutettuja ihmisiä kuin ikinä aiemmin, olemme silti historiallisen lähellä ekologista romahduspistettä. Samaa viestiä ovat tuoneet esiin myös nuorten ilmastoaktiivien koululakot.

Viime vuosikymmeninä suuret koulutukselliset visiot ovat saaneet väistyä käytännöllisen ajattelun ja koulutuspoliittisen realismin tieltä (Biesta 2013). Suomessa koulutuskeskustelua ovat hallinneet OECD:n PISA-ohjelma ja siihen kytkeytyvät kansainväliset oppimistulosten vertailut. Keskittyminen oppimistuloksiin ja valtioiden väliseen kilpailuun koulutusvertailuissa voi kuitenkin kaventaa ymmärrystämme koulutuksen mahdollisuuksista. Lisäksi se voi piilottaa oppimistestien taustalla olevia oletuksia ja poliittisia näkemyksiä siitä, minkälaista maailmaa koulutuksen avulla rakennetaan ja ketä varten (Rajala, Jornet & Accioly painossa). Onkin huomionarvoista, miten vähän esimerkiksi mediassa keskustellaan koulutuksen tehtävästä ekokriisin aikakaudella, vaikka on perusteltua väittää, että ekokriisi on aikamme merkittävin haaste koulutukselle (Värri 2018). Koulutuksella olisi tärkeä

tehtävä edistää luopumista kestäättömästä, fossiilikapitalismiin ja luonnonvarojen ylikulutukseen perustuvasta elämäntavasta ja yhteiskuntajärjestelmästä. Koulutuksen pitäisi kasvattaa opiskelijoita kykeneviksi kuvittelemaan täysin uudenlaisia vaihtoehtoja nykyisille olemisen ja toimimisen tavoille.

Tässä puheenvuorossa esitämme¹, että kulttuurihistoriallisen toiminnan teorian avulla on mahdollista edistää ja tutkia opiskelijoiden valmiuksia visioida ja toteuttaa radikaalisti totutusta poikkeavia toimintoja – konkreetteja utopioita – omassa oppilaitoksessa ja laajemmin yhteiskunnassa. Viimeaikainen kulttuurihistoriallisen toiminnan teorian tutkimus on hyödyntänyt utopian käsitettä radikaalisti tavanomaisesta poikkeavien ratkaisujen ja järjestelyjen tutkimiseen ja kehittämiseen (Gutiérrez, Jurow & Vakil 2020; Rajala, Cole & Esteban-Guitart 2023; Sannino 2020). Kulttuurihistoriallinen toiminnan teoria antaa myös hyvät edellytykset tutkia utopia-käsitteen pedagogisia sovelluksia. Erityisesti Engeströmin (2016) ekspansiivisen oppimisen teoria sopii sellaisen oppimisen tutkimiseen, missä ei vain opita, miten asiat ovat, vaan miten ne voisivat olla. Ekspansiivinen oppiminen etenee vallitsevien käytäntöjen kyseenalaistamisesta ja analysoimisesta uusien systeemisten ratkaisujen hahmottamiseen, tutkimiseen ja lopulta vakiinnuttamiseen.

Kulttuurihistoriallinen toiminnan teoria tarkastelee oppimista ja koulutusta niiden sosio-kulttuurisissa ja historiallisissa asiayhteydessä

ja antaa välineitä ymmärtää yhteyksiä eritasoisten ajallisten kehityskulkujen ja oppimisprosessien välillä (Cole 2016). Esimerkiksi oppitunnin aikana tapahtuva oppiminen limittyy osaksi oppilaitoksen toimintajärjestelmää ja sen kehitystä. Oppilaitoksissa tapahtuva oppiminen kytkeytyy myös laajemmin osaksi yhteiskunnan historiallista kehitystä, joka erityisesti kriisiaikoina voi tapahtua hyvinkin nopeasti.

Esittelemme ensin, miten utopian käsitettä on käytetty kulttuurihistoriallista toiminnan teoriaa hyödyntävässä tutkimuksessa. Käymme samalla läpi käsitteen juuria monitieteisessä utopiatutkimuksessa. Annamme sen jälkeen joitakin esimerkkejä oman tutkimusryhmämme tutkimuksista, joissa on edistetty konkreettien utopioiden pedagogiikkaa suomalaisessa lukio-opetuksessa.

Kulttuurihistoriallisen toiminnan teorian näkökulma utopioihin

Utopia on mahdollista ymmärtää paitsi tietynlaisia konventioita noudattavaksi kaunokirjallisuuden lajiksi myös renessanssifilosofi ja kirjailija Thomas Moren perustamaksi erityiseksi yhteiskunnallisen ajattelun ja toiminnan muodoksi (More 1991; Vieira 2017). Fiktiivisten kirjoitusten ohella utopiat ovat aina kytkeytyneet monenlaisiin yhteisöllisiin käytäntöihin. Jokapäiväisen elämän toisin toimimisen kokeilut sekä erilaiset yhteiskunnallis-poliittiset liikkeet kytkevät utopiaa käytäntöön monin tavoin. Wrightin (2010) tutkimat niin kutsutut todelliset utopiat – kuten esimerkiksi osallistava budjetointi, Wikipedia ja perustulo – ovat esimerkkejä utopioiden merkityksestä yhteiskunnallisen muutoksen edistämiseksi. Radikaalisti toisenlaisten instituutioiden mahdollisuudet ja toteutettavuus ilmentävät Wrightin mukaan emansipatorisia vaihtoehtoja valitsevalle yhteiskuntajärjestykselle. Todelliset utopiat voivat vakuuttaa ihmisiä uskomaan vaihtoehtoihin, toivottuihin tulevaisuuksiin ja myös toimimaan niiden edistämiseksi. Utopioiden rakentamiseen osallistumista on tarkasteltu utopioiden historiassa myös niiden ih-

misluonnetta jalostavien kasvatuksellisten vaikutusten kautta (Moylan 2021).

Utopiat on totuttu sijoittamaan kaukaisiin paikkoihin – kuten tuntemattomille saarille tai planeetoille – tai kauaksi tulevaisuuteen. Tässä puheenvuorossa tarkastelemme kuitenkin utopioita nykyhetkessä tapahtuvana toisin toimimisena (Lakkala 2021), jolloin utopioiden suhde tulevaisuuteen ymmärretään prefiguratii-visesti. Prefiguraatiolla tarkoitetaan toimintaa, jossa ilmenee keinojen ja päämäärien samastaminen ja joka ruumiillistaa emansipatorisia arvoja (Franks 2018). Prefiguratiiviset utopiat eivät piirrä tulevaisuuden yhteiskunnan pohjapiirroksia, vaan ne pyrkivät luomaan uuden yhteiskunnan instituutioita tai toisin elämisen tapoja olemassa olevan yhteiskunnan sisälle. Kun esimerkiksi halutaan tavoitella maailmaa, jossa eläimiä ei tapettaisi ihmisten ravinnoksi, on lihansyönnistä luovuttava tässä ja nyt. Ja mikäli halutaan tavoitella hierarkiatonta yhteiskuntaa yleisesti, on myös elämäkäytänteidemme oltava hierarkiattomia jo nykyisyydessä. Kun utopiat tarjoavat yhteiselämämme järjestämiselle konkreettisia, kokemuksellisesti merkittäviä vaihtoehtoja, ne saattavat mahdollistaa vallitsevan yhteiskunnallisen todellisuuden näkemisen kokonaan uusin tavoin.

Lyhyt katsauksemme monitieteiseen utopia-tutkimukseen osoittaa, että utopioihin sisältyy uudenlaisia pedagogisia mahdollisuuksia. Utopioiden visioimiseen ja toteuttamiseen osallistuminen voivat opettaa näkemään toisin olemisen mahdollisuuksia jokapäiväisessä elämässä ja yhteiskunnassa. Tarvitaan kuitenkin konkreettisia kasvatustieteellisiä teoreettisia ja metodologisia välineitä käsitteellistämään utopioiden muodostumista ja toteuttamista koulutuksen toimintajärjestelmissä.

Sanninon (2020) tutkimuksessa kehitettiin uusia toimintamalleja asunnottomuusongelman ratkaisemiseksi Muutoslaboratorio-menetelmän avulla ja käytettiin toimeksipannun utopian (*enacted utopia*) käsitettä kuvaamaan tasa-arvoisen maailman tavoittelua asunnottomuustyössä. Menetelmän avulla oli mahdollista tuoda yhteen toimijoita sektorirajat

ja päätöksenteon tasot ylittävään yhteiskehittelyyn. Kulttuurihistoriallisen toiminnan teorian vahvuus on Sanninon tutkimuksen mukaan siinä, että sen avulla utopioita voidaan tarkastella kehittyvinä toimintoina, toisin kuin on tyypillistä esimerkiksi sosiologisissa tarkasteluissa. Sannino tarkastelee tutkimuksessaan Muutoslaboratorio-työpajoja, joissa tutkijat ja käytännön toimijat analysoivat yhdessä toiminnan ristiriitoja ja etsivät niihin ekspansiivisia ratkaisuja. Poikkeuksellista tutkimuksessa on se, että Muutoslaboratorioita toteutettiin kolmella eri toiminnan ja päätöksenteon tasolla: asumisyksikössä, kaupungin tasolla sekä kansallisella tasolla. Näin eri tasoilla tapahtuva oppiminen ja uudet ratkaisut saatiin kytkettyä osaksi laajempaa pyrkimystä yhteiskunnalliseen muutokseen.

Toisen esimerkin utopian käsitteen käytöstä kulttuurihistoriallista toiminnan teoriaa hyödyntävässä tutkimuksessa muodostavat Gutiérrezin ym. (2020) tutkimukset. He käyttivät utopian käsitettä yhteiskunnallisessa design-tutkimuksessaan (*social design experiment*), jossa luotiin oppimisen ympäristöjä syrjittyihin ryhmiin kuuluville henkilöille. Tavanomaisesta design-tutkimuksesta poiketen menetelmässä pyritään muuttamaan instituutioita ja niiden suhteita laajempaan yhteiskuntaan sen sijaan, että pyrittäisiin etsimään parannuksia vallitsevien institutionaalisten reunaehtojen puitteissa. Nämä yhdysvaltalaiset tapausesimerkit kohdistuivat ruokaan keskittyvään yhteiskunnalliseen liikkeeseen sekä koulun iltapäiväkerhotoimintaan. Tutkimuksia ohjasi utopiavisio tasavertaisista, kestävästä ja tulevaisuusorientoituneista oppimisen ekologioista.

Gutiérrezin ym. (2020) käyttämässä tutkimusmenetelmässä on yhtäläisyyksiä ja eroja Sanninon (2020) käyttämään Muutoslaboratorio-menetelmään. Menetelmiä yhdistävät esimerkiksi etnografinen tutkimusote ja pitkäaikainen yhteistyö tutkimukseen osallistujien kanssa, pyrkimys yhteiskunnalliseen muutokseen, useiden vuorovaikutuksessa olevien toimintajärjestelmien huomioiminen sekä toiminnan analyysi ja uusien toiminnan muoto-

jen yhteiskehittely yhdessä tutkimukseen osallistujien kanssa. Erona Muutoslaboratorio-menetelmän ja yhteiskunnallisen design-tutkimuksen välillä on, että Muutoslaboratorio-menetelmässä noudatetaan selkeämmin hahmotettavia vaiheita, jotka perustuvat ekspansiivisen oppimisen teoriaan.

Kolmas esimerkki utopian käsitteen käytöstä kulttuurihistoriallista toiminnan teoriaa hyödyntävässä tutkimuksessa on Rajala, Cole ja Esteban-Guitartin (2023) tutkimus. He esittävät tutkimuksessaan metodologisen viitekehysten, jonka avulla voidaan visioida, toteuttaa ja ylläpitää sekä arvioida kriittisesti utopiavision motivoimia koulutuksellisia toimintoja. Viitekehys soveltuu käytettäväksi yhdessä monenlaisten design-tutkimuksen menetelmien kanssa. Se tarjoaa välineitä utopiatoimintojen tarkasteluun eri aikatasoilla alkaen yhteisestä tavoitteen muodostuksesta ja päättyen vuosikymmenien mittaiseen tutkimus- ja kehitystyöhön.

Esimerkki konkreettien utopioiden pedagogiikasta

Kulttuurihistoriallisen toiminnan teorian piirissä on kehitetty lupaavia teoreettisia ja metodologisia välineitä, joiden avulla utopiatyöskentelyä on mahdollista tutkia koulutusinstituutioissa sekä sosiaalisissa liikkeissä. Seuraavaksi esittelemme, miten olemme hyödyntäneet näitä välineitä omassa tutkimuksessamme. Olemme viime vuosina kehitelleet pedagogista mallia, jota kutsumme konkreettien utopioiden pedagogiikaksi (Rajala ym. 2021; Rajala ym. 2023; Rajala ym. painossa). Konkreetin utopian käsite viittaa toiminnassa oleviin todellisiin muutoksen mahdollisuuksiin, ja se erotetaan abstraktin utopian käsitteestä, jossa ajatuksena ei ole välttämättä se, että utopia voitaisiin toteuttaa (Bloch 1986). Tulkitamme käsitteestä muistuttaa Sanninon (2020) toimeksipannun utopian käsitettä, koska molemmissa huomio kohdistuu utopioiden toteutukseen ja tarkoitus on saada aikaan todellisia muutoksia toimintajärjestelmissä.

Tutkimuksessamme lukiolaiset ovat yhdessä opettajiensa sekä koulun ulkopuolisten toimijoiden – kuten kansalaisjärjestöjen – kanssa suunnitelleet ja toteuttaneet utopiaprojekteja, joissa he ovat visioineet ja toteuttaneet konkreetteja utopioita eli vaihtoehtoisia ratkaisuja järjestää asiat oppilaitoksessaan ja laajemmin yhteiskunnassa. Tutkimissamme lukioissa ratkaisut ovat liittyneet esimerkiksi ruokaan, liikkumiseen tai energian käyttöön. Tutkimusmenetelmänä olemme käyttäneet yhteiskunnallista design-tutkimusta, kuten Gutiérrez ym. (2020; ks. myös Rajala, Cole & Esteban-Guitart 2023). Tutkimuksemme nojautuu myös tutkimus-käytäntö-kumppanuuksiin (*research-practice partnerships*), joissa tutkijat, opettajat, opiskelijat sekä kansalaisjärjestöt yhdessä suunnittelevat opetusta (Coburn & Penuel 2016).

Esimerkki konkreettisesta utopiasta, jota Otaniemen lukion opettajat Kirsi Haapamäki ja Aki Saariaho ovat visioineet ja toteuttaneet opiskelijoidensa kanssa, on lukion ruokaoppimisympäristö (ks. tarkemmin Rajala ym. 2023). Sitä motivoi utopiavisio kiertotalouden ja vaihtoehtoisten ruoantuotannon keinojen kehittämisestä. Opiskelijat ovat esimerkiksi kompostoineet ruokalan ylijäämäruokaa itse valmistamissaan bokashi-komposteissa sekä valmistaneet lukion pihalta keräämistään risuista biohiiltä. Ruokaoppimisympäristö voidaan tulkita eri biologian kurssien ja vapaaehtoisen ympäristöryhmän opiskelijoita yhdistävänä toiminnan kohteena, joka motivoi heitä ja organisoii yhteistoimintaa. Eri kurssien opiskelijat rakensivat esimerkiksi yhdessä kasvatusparvekkeen, jossa he kasvattivat vihanneksia.

Seuraava katkelma opiskelijoiden projektisuunnitelmasta havainnollistaa pedagogiikkaa heidän näkökulmastaan:

Maailmassa, jossa ruokajäte on valtava ongelma ja kaatopaikat täyttyvät jätteestä, joka ei todellakaan kuulu sinne, meidän ryhmämme halusi kokeilla, voimmeko saada vaihtoehtoisen kompostointimenetelmän toimimaan ja samalla oppia jotain mikrobeista ja kuinka niitä voidaan hyödyntää kompostoinnissa.

Koulussamme on kirjasto, jossa on kokeiltu bokashi-kompostointia viime vuoden ajan. Mahtavat kirjastotyöntekijät tutustuttivat meidät bokashien maailmaan ja kiinnostuimme välittömästi tästä uudesta ja innovatiivisesta tavasta hyödyntää ruuan tähteitä ja muuttaa ne ravinteikkaaksi lannoitteeksi, jota voidaan hyödyntää esimerkiksi puutarhassa. Kirjaston bokashi-kompostit olivat kuitenkin aika kalliita ja siksi sellaisia, joihin kaikilla ei ole varaa.

Pienen etsinnän jälkeen ryhmämme päätti laajentaa projektia vähän ja nähdä voimmeko mahdollisesti rakentaa oman bokashi-kompostin tavallisista arkisista materiaaleista, joita kenellä tahansa on kotona.

Esimerkissä voidaan nähdä piirteitä ekspansiivisesta oppimisesta: opiskelijat kyseenalaistavat kuluttamiseen perustuvaa elämäntapaa ja tekevät konkreettisia kokeiluja ja kehittävät uudenlaisia välineitä kiertotalousvision toteuttamiseksi oppilaitoksessaan.

Kurssin opettajat nivoivat taitavasti yhteen eri kurseja luodakseen edellytyksiä yhteiselle kohteelliselle toiminnalle, johon osallistui opiskelijoita eri kurseilta. Konkreettinen utopiavisio ruokaoppimisympäristön rakentamisesta mahdollisti ylisukupolvisen ja instituution rajoja ylittävän oppimisprosessin syntymisen, jossa opettajatkin olivat oppijan roolissa. Työn jakaminen eri kurssien opiskelijoiden välillä oli luova keino toteuttaa utopiavisioita käytännössä lukio-opetuksen rajatuissa puitteissa ja saada yhdessä enemmän aikaan.

Opiskelijat kertoivat haastatteluissa, että eri kurssien välinen yhteistyö ja monenlaisissa oppimisympäristöissä toimiminen saivat heidät kokemaan yhteenkuuluvuuden tunnetta toisten kurssien opiskelijoiden kanssa, mikä vähensi kokemusta opiskelun sirpaleisuudesta. Toisaalta opettajat toivat esiin monenlaisia utopiapedagogiikan toteuttamisen haasteita, jotka ovat tuttuja koulun uudistamista koskevasta keskustelusta: esimerkiksi lukio-opetuksen joustamattomat rakenteet ja utopiapedagogiikkaa tukevien rakenteiden puute, opiskelijoiden kokemat suorituspainet ja opiskelun suuri työmäärä sekä poliittiseksi koettujen aiheiden käsittely opettajan roolissa.

Lopuksi

Olemme tässä puheenvuorossa käsitelleet kulttuurihistoriallista toiminnan teoriaa hyödyntävässä tutkimuksessa kehiteltyjä teoreettisia ja metodologisia välineitä utopioiden visioimiseen, toteuttamiseen ja tutkimiseen erilaisissa formaaleissa ja informaaleissa oppimisen ympäristöissä (Gutiérrez ym. 2020; Rajala, Cole & Esteban-Guitart 2023; Sannino 2020). Olemme esittäneet, että tämän tutkimuksen pedagoginen sovellus – utopiapedagogiikka – on yksi mahdollinen keino vastata valtavaan murrokseen, jonka ekokriisi on laittanut liikkeelle koulutuksessa ja laajemmin yhteiskunnassa. Utopiapedagogiikassa tutkitaan konkreettisia, kokemuksellisesti merkittäviä vaihtoehtoja yhteiselämämme järjestämiselle. Se voi luoda edellytyksiä kriittiselle ajattelulle ja opettaa meitä näkemään toisin olemisen mahdollisuuksia jokapäiväisessä elämässämme ja yhteiskunnassa.

Viite

¹ Kummankin kirjoittajan osuus puheenvuoron kirjoittamiseen on yhtä suuri. Rahoittaja: Suomen Akatemia (projektinumero 331413).

Lähteet

- Biesta, G. 2013. Interrupting the politics of learning. *Power and Education* 5 (1), 4–15. <https://doi.org/10.2304/power.2013.5.1.4>
- Bloch, E. 1954/1986. *The principle of hope*. Käänt. N. Plaice, S. Plaice & P. Knight. Cambridge, MA: MIT Press.
- Coburn, C. E. & Penuel, W. R. 2016. Research–practice partnerships in education: Outcomes, dynamics, and open questions. *Educational Researcher* 45 (1), 48–54. <https://doi.org/10.3102/0013189X16631750>
- Cole, M. 2016. Designing for development: Across the scales of time. *Developmental Psychology* 52 (11), 1679–1689. <https://doi.org/10.1037/dev000156>
- Common Worlds Research Collective. 2020. *Learning to become with the world: Education for future survival*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374923>. (Luettu 4.5.2023.)
- Engeström, Y. 2016. *Studies in expansive learning: Learning what is not yet there*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Franks, B. 2018. *Prefiguration*. Teoksessa B. Franks, N. Jun & L. Williams (toim.) *Anarchism. A conceptual approach*. New York, NY: Routledge, 28–43.
- Gutiérrez, K. D., Jurow, A. S. & Vakil, S. 2020. Social design-based experiments: A utopian methodology for understanding new possibilities for learning. Teoksessa N. S. Nasir, C. D. Lee, R. Pea & M. McKinney de Royston (toim.) *Handbook of the cultural foundations of learning*. New York, NY: Routledge, 330–347. <https://doi.org/10.4324/9780203774977>
- Lakkala, K. 2021. *Utopia as counter-logical social practice*. JYU dissertations 457. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8921-7>
- More, T. 1991. *Utopia*. 3. painos. Suom. M. Itkonen-Kaila. Juva: WSOY.
- Moylan, T. 2021. *Becoming utopian: The culture and politics of radical transformation*. Lontoo: Bloomsbury.
- Rajala, A., Cantell, H., Haapamäki, K., Saariaho, A., Sorri, M. & Taimela I. 2023. Engaging with the political in learning: Possible futures, learning, and agency in the Anthropocene. Teoksessa P. G. Patrick (toim.) *How people learn informal science environments*. Cham: Springer. 99–117. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-13291-9>
- Rajala, A., Cole, M. & Esteban-Guitart, M. 2023. Utopian methodology: Researching educational interventions over multiple timescales. *Journal of the Learning Sciences* 32 (1), 110–136. <https://doi.org/10.1080/10508406.2022.2144736>
- Rajala, A., Jornet, J. G. & Accioly, I. painossa. *Utopian methodologies to address the social and ecological crises through educational research*. Teoksessa C. Damşa, A. Rajala, G. Ritella & J. Brower (toim.) *Re-theorizing learning and research methods in learning research*. New Perspectives on Learning and Instruction. Lontoo: Routledge.
- Rajala, A., Lehtinen, J., Lehtomäki, E., Soininmaa, P., Sorri, M. & Suhonen, R. 2021. Konkreetit utopiat keinona edistää nuorten kansalaisvaikuttamista. *Kasvatus & Aika* 15 (3–4), 410–424. <https://doi.org/10.33350/ka.111560>
- Sannino, A. 2020. Enacting the utopia of eradicating homelessness: Toward a new generation of activity-theoretical studies of learning. *Studies in Continuing Education* 42 (2), 163–179. <https://doi.org/10.1080/0158037X.2020.1725459>
- Vieira, F. 2017. The four modes of thinking framed by utopian discursivity. Or why we need utopia. Teoksessa M. do Rosário Monteiro, M. S. Ming Kong & M. João Pereira Neto (toim.) *Utopia(s) – worlds and frontiers of the imaginary*. Lontoo: CRC Press, 19–24.
- Väri, V.-M. 2018. *Kasvatus ekokriisin aikakaudella*. Tampere: Vastapaino.
- Wright, E. O. 2010. *Envisioning real utopias*. Lontoo: Verso.